

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА імені О. М. БЕКЕТОВА

Л. О. РАДІОНОВА, Н. В. КОЗИРЄВА

ПОЛІТОЛОГІЯ

СТИСЛИЙ КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

*(для студентів денної, заочної та дистанційної
форм навчання усіх спеціальностей
за освітнім рівнем «бакалавр»)*

Харків
ХНУМГ ім. О. М. Бекетова
2018

Радіонова Л. О. Політологія : стислий конспект лекцій для студентів денної, заочної та дистанційної форм навчання усіх спеціальностей за освітнім рівнем «бакалавр» / Л. О. Радіонова, Н. В. Козирєва ; Харків. нац. ун-т міськ. гос-ва ім. О. М. Бекетова. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2018. – 44 с.

Автори:

канд. філос. наук, доц. Л. О. Радіонова,
канд. філос. наук, доц. Н. В. Козирєва

Рецензент

В. В. Корженко, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії і політології Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова

Рекомендовано кафедрою філософії і політології, протокол № 4 від 14.11.2017.

Стислий конспект лекцій складено з метою допомогти студентам денної, заочної та дистанційної форм навчання усіх напрямів підготовки освітнього рівня «бакалавр» під час підготовки до практичних занять, заліку з курсу «Політологія».

© Л. О. Радіонова, Н. В. Козирєва, 2018

© ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2018

ЗМІСТ

ЛЕКЦІЯ 1 Соціально-політичний процес як явище та поняття.....	4
ЛЕКЦІЯ 2 Легітимність влади.....	11
ЛЕКЦІЯ 3 Політична система суспільства.....	17
ЛЕКЦІЯ 4 Політичні режими сучасності.....	20
ЛЕКЦІЯ 5 Держава у політичній системі суспільства.....	25
ЛЕКЦІЯ 6 Групи інтересів і партії.....	28
ЛЕКЦІЯ 7 Виборчі системи.....	31
ЛЕКЦІЯ 8 Політична культура суспільства.....	35
ГЛОСАРІЙ.....	38
СПИСОК ДЖЕРЕЛ.....	43

Лекція 1

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ПРОЦЕС ЯК ЯВИЩЕ ТА ПОНЯТТЯ

1. Виникнення і сутність політичного. Політична влада та політика.

2. Політичний процес. Політична наука.

Запропонована лекція є першою і, в певному сенсі, вступною до лекційного курсу «Політологія», тому саме тут позначимо найфундаментальніші в онтологічному та пізнавальному сенсі проблеми політики. Політика – це щось значно більше, аніж «концентрований вияв економіки», адже вся історія сучасної цивілізації є переважно історією політичною; політика як явище і як процес є саме тим, що призвело людське суспільство до цивілізаційно-творчого стану.

Завдання лекції – дати загальне концептуальне уявлення про політику, політичну владу, політичний процес і на основі цього намітити проблемне «поле» політичного знання, логіку та проблемно-тематичну структуру навчального курсу.

Лекція охоплює основний зміст перших чотирьох тем курсу з урахуванням фахової специфіки та кількості годин, відведеної на вивчення основного курсу.

Загальновідомо, що політика – це відносини з приводу влади (хоча й не будь-яка влада є владою політичною). Тому з'ясування специфіки політики і політичного неможливе без ретельного аналізу запитань: що таке влада? Яке походження та функції влади? Як виникає влада та розподіляється в суспільстві? *Відповіді на поставлені запитання можна сформулювати наступними тезами:*

1. Будь-які політичні відносини і явища у звичному сенсі є онтологічною структурою – соціально-організуючим началом, хоча й не кожен соціальний організм, суспільство є політичними, де відбувається політичний процес. У державах тоталітарного типу чи в східних деспотіях *політичного*, в повному розумінні цього слова, не існує. Політика, в найсуворішому сенсі слова, як політико-державна форма влади – явище переважно європейської цивілізації (М. Вебер).

Влада – в загальному розумінні – це здатність і можливість здійснювати свою волю, здійснювати визначальний вплив на діяльність та поведінку людей за допомогою будь-якого засобу: авторитету, права, насилля. Дане визначення містить спробу виокремлення головної риси

влади – здатності та можливості до здійснення направляючого впливу. Це визначення зорієнтоване на владу як вольову діяльність певного соціального суб'єкту (М. Вебер).

Проте вся сфера політичного не зводиться лише до політичного волевиявлення. З більш ширших філософсько-соціологічних позицій влада – це сутнісне явище суспільства, початок, порядок (*грец. – архе*) соціального буття. Ще давньогрецькі мислителі початку «архе» (влади) як символу необхідності існування для людства певного організованого порядку, регульованого загальнообов'язковими нормами, протиставляли початок «анархе» – безвладдя як символ суспільного устрою, вільного від будь-якого примусу. Тому влада – це, перш за все, організація певної диференційованої й аморфної групи людей у спільність, суспільне ціле, це соціальне упорядкування, організація спільного життя в загальних інтересах і цілях.

У політичній теорії виділяють три типи влади: анонімна (закритий характер влади (теократія); індивідуальна (приватна) влада (влада вождя, правлячих тоталітарних режимів); інституціалізована влада, що розглядається як власне політична.

2. Політика антропо-кратична, а не тео-кратична. Антропократія означає, що джерело влади не від Бога (в різних варіаціях), а від людей, тобто від здатності людей осмислено й цілеспрямовано влаштовувати («структурувати») та контролювати владні відносини і державно-політичне життя. Інакше кажучи, політика й політичний процес – це раціонально влаштована і контрольована політичним розумом (знанням) влада.

Політика виникає в грецькому полісі в умовах переходу від теократії до «політії» – політики як способу влади й соціального життя.

Здійснення влади в будь-якій спільноті спирається на загальноприйняті (звичаї, традиції тощо) або свідомо (раціонально) створені та юридично закріплені принципи й цінності, які санкціонуються як обов'язкові, всезагальні й примусові з боку окремих осіб чи груп, організацій та установ, що володіють необхідним для цього авторитетом, легітимністю й матеріальними засобами.

Таким чином, політична влада йде не від Бога чи то традиції, а створюється самими людьми у формі соціальних публічних інститутів влади. У цьому і є політичність влади та політичний характер соціального процесу.

Тільки в суспільствах політико-правового типу необхідна та можлива політологія як раціональне політичне знання. У соціумах релігійного і тоталітарно-ідеологічного типів існує тео-логія й ідео-логія влади як щось суттєво інше, ніж політологічне знання.

3. Політична практика та політичне знання (*грец.* – «розум, мудрість, софія») виникає в грецьких містах-державках – полісах. Поліс як об'єднання людей у певну спільноту заради ведення загальних публічних справ та в інтересах суспільного блага взяв початок і дав назву політиці й політичному процесові. Відповідно політико-юридичне право виникло в умовах політичної (полісної) організації людей. При панівній (тобто неpolітичній) формі влади і відносин (у варварських деспотіях, у відносинах між паном та рабом) право неможливе. За таких політичних умов про право можна говорити лише умовно. Право, в повному його сенсі, можливе лише як політичне право, а права людини – тільки як права громадянина – члена політичної спільноти.

4. Політика – це, перш за все, публічна влада, сфера публічного. В політиці та політичному процесі освіти і застосування влади є загальна публічно-соціальна справа, в якій, як правило, беруть участь усі громадяни. Спільність людей, таким чином, стає політичною спільнотою, політичним союзом, державою. Інакше кажучи, політичність – це публічність (спільність, відкритість) влади, а публічність – специфічно найважливіша характеристика політичного. Політичний характер влади заснований на визнанні за кожною людиною природнього володіння потенцією державної влади. Політика відпочатку (за визначенням) публічна і передбачає активну політичну участь індивідів – участь у формуванні й розподілі влади, в контролюванні органів влади – через систему виборів, партії, групи тиску, участь у виборчих органах влади.

Політична частина волі людини не переходить назавжди представникові влади, проте тимчасово передається особі, яку переважна більшість суспільства вважає гідним втілювати свої інтереси в державно-політичних інститутах влади. Політика, з цієї точки зору, є сукупністю інститутів, норм, правил, виборчих процедур тощо, як і процеси політичної участі та політичного волевиявлення народу, в результаті чого формується загальна політична воля – влада.

5. Політичне і політичні відносини є інституціоналізована у формі права і держави влада. Держава – це політична держава, політична спільнота людей. Через державу й державно-політичну владу маса людей організовується в політико-соціальну спільність, політичну організацію. З виникненням і оформленням такого соціального інституту як держава, що бере на себе регулювання основних для суспільства функцій як всередині даної спільноти, так і поза ним, власне, й виникає політика як суспільний лад та контрольований громадянами процес освіти і розподілу влади, а також її реалізації.

Влада як політичне і політика, як форма влади, локалізуються в публічних громадських інститутах держави та права. У вигляді таких інститутів із індивідуально-приватної й анонімної влада стає публічною, тобто описується не в термінах привласнення окремими особами, а привласнюється суспільством через норми права й знаходиться у своєму конкретному структурному і функціональному вигляді, володіючи багатьма політичними інститутами та центрами влади (законодавчою, виконавчою, судовою владою а також владою засобами масової інформації).

Отже, політична влада – це не індивідуальна, приватна чи анонімна (закрита) влада, це влада інституціалізована, публічна, існуюча, перш за все, у формі політико-правової юридичної держави (мається на увазі саме юридично-правова а не класова природа держави). З цієї, політико-інституціональної точки зору, влада є насиллям (як і будь-яка влада), але інтегрованим у право з опорою на нього, а не право сили.

6. Політична організація створює для суспільства його структури й комунікації, утворює соціальні інститути, закони і правила, процедури та норми спільного життя. Ці норми та правила, за участі в політичному процесі, створюються людьми (а не надані Богом) і в певному сенсі є умовними, конвенціями. Однак через санкцію з боку державної влади норми й правила стають обов'язковими, безумовними та соціально дисциплінують людей, навчають їх спільно й цивілізовано жити у суспільстві.

Інакше кажучи, політика як породження політичного розуму (знання) певною мірою детермінує суспільство і людину, організовує їх, володіє організуючим началом (тому вона – політична організація).

Через політику й політичний процес формується раціонально-політичне ставлення до влади, або, кажучи словами М. Вебера, політичний позаперсональний раціоналізм, що є загальнокультурним і загальнополітичним началом всієї європейської історії. Політико-раціональне ставлення до влади означає, що, по-перше, влада й носії влади розглядаються, якби з боку, – як предмет осмислення, рефлексії, раціонально, тобто зруйноване містичне сприйняття влади; по-друге, влада та її інститути надані не Богом чи потойбічними силами, а засновані самими ж людьми, людською волею і розумом.

Політичність європейської культури означає, що влада розглядається як втілення людської розумності, як раціонально влаштований соціальний інститут, створений людьми у демократичний спосіб із метою оптимального (раціонального) управління суспільством. Влада – не від Бога, а від людей.

7. Незважаючи на те, що політична форма влади є владою інституціалізованою й державно організованою, це ще не свідчить про

виключно юридично-правовий та інституціональний зміст політичного. Конкретно-історичний розвиток відносин «політика – влада – право – держава» підтверджує, що політичне буття влади ширше юридично-правового (інституціонального) і містить транслявання й циркуляцію ідей, світоглядних орієнтацій, політико-моральних ідеалів, різноманітних (соціально-класових, культурних, психологічних тощо) політичних мотивацій та інтересів, а також конкретні техніки й технології влади, неформальні політичні інститути й центри влади, взаємовідносини політико-соціальних та партійно-політичних груп. В сутності та специфіці політичного та політики неможливо розібратися без розрізнення в суспільстві таких соціальних сфер, як приватної й публічної (політичної), і, відповідно, двох основних типів володарювання – приватної і публічної (суспільно-політичної) влади.

Через юридично-правову систему всі члени суспільства мають рівне до влади відношення (рівність перед законом). В інституційно-правовому механізмі влади беруть участь не класи й соціальні групи, а однаково правоздатні та правоспроможні громадяни, що володіють рівними правами і можливостями.

Проте з економічно-соціальної (майнової, перш за все) точки зору, вони не рівні, і ця нерівність впливає на конкретні політичні процеси, не на формальні (не правові, не інституціональні) механізми політики та влади. У цьому пункті слід звернути увагу на одну важливу обставину. Перш, ніж переходити від філософських суджень про політичне до його структурно-функціональним зрізу, необхідно зауважити, що грецьке античне розуміння політики було багатозначним і включало реалізацію влади, форми соціального життя та спосіб життя грецької людини.

Для античної людини справжнє життя – це життя політичне. Античний поліс-держава – це все суспільство, а політика – полісне життя – все суспільне життя. Християнізація Європи, а згодом – й становлення буржуазно-індустріальних товариств, – розчленували єдність політики і соціальності, держави та суспільства, протиставили суспільство державі, індивіда суспільству та державі. У новоєвропейській політичній думці поняття політики звужується до певної сфери, що не покриває собою все суспільство, існує поряд й у тісному взаємозв'язку з тим, що в європейській політичній філософії називається «громадянським суспільством».

Взаємозв'язок «політика (держава) – громадянське суспільство» становить сукупний механізм владних відносин й підставу для реальних політичних процесів у сучасному суспільстві.

8. Зазначений (в попередній тезі) розширений (інституціонально-

неформальний) зміст політичної влади визначається поняттям політичного процесу, який розуміється як сукупність проявів політичної системи влади, її функцій, формальних і тінювих зв'язків. Використання даного поняття дозволяє перейти від вивчення політичного життя через нормативно-правові уявлення до вивчення політичних відносин у взаємозв'язку з соціально-структурними процесами.

Введення поняття «політичний процес» дозволяє, аналізуючи політику й владу, подолати крайнощі двох підходів: політико-юридичного та соціологічного. Перший акцентує увагу на правовий формалізації політичного, недооцінюючи реальні соціально-групові фактори впливу на владу та процеси її розподілу в суспільстві. Другий, соціологічний, підхід своєю абсолютизацією позбавляє політичні відносини публічно-правової підстави, недооцінює інституціональний, державно-правовий вимір політики.

Отже, зв'язок «громадянське суспільство – держава» та «приватна форма власності – політично-публічна влада» складають структуру соціально-політичного процесу сучасних суспільств, є найважливішими підставами як їх динамічності, так і стабільності. Динамічність визначається тим, що політико-публічні структури та інститути через канали соціальної (соціальна структура) і політичної (політичні партії й організації) комунікації швидко реагують на імпульси волевиявлень, що надходять із інститутів громадянського суспільства і переводять їх в загальнозначущі ціннісні норми й регулятиви. Стабільність, незважаючи на соціальні потрясіння та конфлікти, досягається тим, що з боку політики суспільству задаються ідеально-правові норми і регулятиви діяльності, окреслюється політико-правовий простір, у якому людина не лише вимушена ефективно працювати, цивілізовано жити в суспільстві, а й отримує можливість (права та свободи) зберігати і нарощувати свою індивідуальність, приватність.

З огляду, політика й право – більш ширше, фундаментальніше від громадянського суспільства, – складають певне основоположення суспільства, не посягаючи при цьому на його суверенність. Це відображення, публічна площа громадянського суспільства, також дещо надосновоположне – онтологічне й організуюче начало, що складає каркас і спрямованість соціально-культурного, цивілізаційного розвитку.

9. Політична наука у тому вигляді, коли виокремила у самостійну сферу соціального знання, розглядає політику й політичний процес у єдності інституціональних і неформальних вимірювань: досліджує поділ та здійснення влади в суспільстві, політико-історичні й інституціонально-правові умови формування влади, а також конкретні політичні практики і техніки, конкретно-емпіричні технології влади та владних відносин.

З теоретико-пізнавальної точки зору, політичне знання є в певному сенсі міждисциплінарним і синтезує різноманітні дослідницькі підходи та стратегії, так чи інакше пов'язані з вивченням генезису й функціонування владно-політичного процесу – філософський, політико-історичний, правознавчий, соціологічний розгляд політики. У цьому контексті можна приблизно визначити методичну й тематичну особливість зазначеного курсу.

Лекція 2

ЛЕГІТИМНІСТЬ ВЛАДИ

1. Легітимація влади за М. Вебером

2. Криза легітимності

Проблема легітимності політичної влади, тобто питання про те, чи сприймає суспільство цю владу як «законну», «справедливу», як таку, що «має право на існування» тощо, – пов'язана зі старою й надважливою темою – темою політичних зобов'язань. Проблема зводиться до простих запитань: чому, власне кажучи, громадяни зобов'язані визнавати владу держави? Чи є таке ставлення до держави і підпорядкування його законам обов'язком для людей? У сучасних політичних дискусіях легітимність, зазвичай, розуміють не стільки як проблему морального обов'язку, скільки як чисто політичне питання, що полягає не в тому, чому люди повинні підкорятися державі, а в тому, чому саме вони це виконують. Якими є ті умови чи процеси, що в очах людей наділяють владу правом на існування і, відповідно, забезпечують стабільність політичного режиму? Зрозуміло, що у цьому слід розбиратися поза рамками філософії, в соціології. Однак, перш за все, слід з'ясувати саме поняття легітимності у всіх його аспектах.

Легітимація влади

Класичне дослідження проблеми легітимності як соціологічного явища було здійснене Максом Вебером, який класифікував «системи панування», з'ясувавши для кожного випадку основні підстави, що визначають легітимність цих систем. В результаті природу політичної влади було зведено ним до трьох так званих «ідеальних типів» чи концептуальних моделей. Ці «ідеальні типи», за М. Вебером, відповідають трьом типам влади:

- влада, що спирається на традицію, – традиційна влада;
- влада, що спирається на харизму, – харизматична влада;
- влада, що спирається на закон й основи раціональної властивості, – влада раціонально-правового характеру.

Кожен із трьох типів влади має власну природу, власне джерело політичної легітимності та передбачає існування різноманітних причин, за яких люди знаходять можливість і необхідність коритися державі.

Перший тип політичної легітимності, за М. Вебером, заснований на історичних звичаях і традиціях. Традиційну владу сприймають легітимною тому, що вона «існувала завжди», а саме: вона освячена історією, її визнавали попередні покоління. Як правило, така влада спирається на ряд усталених

конкретних норм, що абсолютно не підлягають сумнівам традицій, не потребують обґрунтувань, адже існують споконвічно. Найхарактерніші приклади традиційної влади ми знаходимо у племенах або невеликих групах, де влада існує у формі патріархату (верховенства батька в сім'ї чи «господаря» над своїми слугами) або геронтократії (влади старших, зазвичай найавторитетніших старійшин). Певною мірою такий тип влади проявляється і в системах успадкування влади та привілеїв, властивих, наприклад, династичним системам правління, які ще збереглися в Саудівській Аравії, Кувейті та Марокко. Хоча в розвинених індустріальних суспільствах реальна роль монархії незначна, її існування, нехай навіть у конституційній формі, в таких країнах, як Великобританія, Бельгія, Голландія та Іспанія, теж має значення, зберігаючи в політичній культурі цих країн такі цінності, як повага до традиції та почуття обов'язку.

Другий тип легітимності, за М. Вебером, – це харизматична влада. Тут йдеться про авторитет – про владу, що начебто сама собою походить від сильної особистості, від її «харизми». Зовсім не пов'язана зі статусом, суспільним становищем або місцем у державній ієрархії, харизматична влада ґрунтується виключно на здатності лідера гуртувати навколо себе людей; історично таку владу мали ті, у кому бачили героїв чи святих. Тут слід зауважити, що, хоча чимало політичних лідерів новітньої історії масштабу де Голля, Кеннеді, Тетчер і володіли певними елементами саме такого авторитету, все ж назвати їх носіями харизматичної влади не можна, адже вони були державними діячами в сучасному розумінні проблеми. Більш вдалим прикладами харизматичних лідерів політологи називають Наполеона, Муссоліні, Гітлера, аятоллу Хомейні, Фіделя Кастро, полковника Каддафі.

Харизматична влада – це не просто «дар Божий»; в таких політичних системах завжди є свій «культ особистості» як додатковий фактор «породження» харизми. Втім, будь-який випадок, коли легітимність ґрунтується на особистісних якостях лідера, завжди має два наслідки. *По-перше*, коли харизматична влада не потребує формальних правил і процедур, вона переважно не має меж: лідер перетворюється у безгрішного месію, а маси – у вірних його послідовників, від яких вимагається лише покірність і слухняність. *По-друге*, влада й авторитет тут настільки повно асоціюються з однією людиною, що у такій системі, як правило, не вдається пережити свого творця: за будь-якого випадку це стосується, скажімо, режимів Наполеона, Муссоліні, Гітлера.

Третій тип політичної легітимності, за М. Вебером, – раціонально-правовий, де влада асоціюється з чітко визначеними правилами, втіленими у

праві, в законі. Така влада характерна для більшості сучасних держав: повноваження Президента, Прем'єр-Міністра чи будь-якої іншої офіційної особи вищого рангу в кінцевому результаті завжди мають чітко сформульовані – конституційні – норми посадових прав та обов'язків. Перевага такої форми правління над першими двома полягає в тому, що, як тільки вона пов'язана з «місцем», а не з «людиною», тут найменш ймовірна небезпека зловживань. Цей тип влади створює обмеження для держави чи уряду, та, крім того, завдяки раціональному розподілу праці, сприяє ефективності державного управління. М. Вебер, однак, бачив і негативний бік цього типу політичної легітимності, зокрема: ефективність, вважав він, завжди загрожує дегуманізації влади – тим формалізмом та байдужістю до людини, який ми, власне, й бачимо в розповсюдженні бюрократичних організаційних форм.

Веберівська класифікація типів легітимності зберігає своє значення й до сьогодні, однак вона має недоліки. Акцентуючи момент легітимності політичного режиму чи системи правління, вона вельми мало вказує нам на обставини й причини, коли влада втрачає свій авторитет за умов її непопулярної політики, або лідер (уряд, держава) дискредитував себе в очах суспільства. Ще одним недоліком концепції М. Вебера є те, що він просто «вірить в ідею легітимності», залишаючи поза увагою питання, як вона, власне, породжується. Чи не означає це, що такого роду запитання передаються на розсуд можновладців, які й вирішуватимуть, що добре і що погано, що справедливо і що несправедливо, здійснюючи це, наприклад, через PR-кампанії?

Сучасний політолог Д. Бітхем вважає, що владу можна вважати легітимною за трьох умов. *По-перше*, вона повинна здійснюватися в суворій відповідності до встановлених правил: в офіційно прийнятих законах чи неписаних нормах. *По-друге*, ці правила повинні бути визнані обов'язковими для усіх – й для можновладців, й для тих, ким управляють. *По-третє*, з боку суспільства не повинно бути жодних ознак того, що воно докорінно не згодне з даним режимом.

Тут висвітлюються два найважливіші моменти легітимації влади. *Перший* – обов'язковість виборів і багатопартійної системи, бо лише за цієї умови суспільство може висловити свою принципову згоду чи незгоду з існуючою системою влади. *Другий* – обов'язковість тих чи інших конституційних установлень, що відображають в гранично загальній формі позицію суспільства щодо того, так би мовити, «на яких умовах воно погодиться, щоб ним управляли».

Криза легітимності

З іншим, відмінним від веберівського, розумінням питання виступили теоретики неомарксизму. Якщо ортодоксальний марксизм просто відмовлявся від проблеми легітимності, вбачаючи в ній вигадку, міф буржуазної свідомості, то новітні марксистки, слідом за Грамші, готові визнати, що капіталізм зберігає свій ресурс багато в чому ще й тому, що здатен забезпечити собі політичну підтримку суспільства. Тому неомарксистки Ю. Хабермас і К. Оффе перенесли увагу з проблеми класів на механізм відтворення легітимності (демократичний процес, багатопартійна система, соціальна підтримка, реформи тощо). При цьому, однак, вони не відмовилися й від того положення, що в політичній системі, заснованій на принциповій нерівності класів, так чи інакше завжди будуть труднощі з легітимацією.

У роботі «Криза легітимності» (1973) Ю. Хабермас вказав на цілий ряд «кризових тенденцій» у капіталістичних суспільствах, через які їм складно підтримувати політичну стабільність. Джерелом проблеми, стверджував він, виступають протиріччя між логікою капіталістичного накопичення, з одного боку, та всім спектром вимог із боку суспільства, що за демократії досить легко виринають на поверхню політичного життя.

У своєму прагненні до прибутку капіталістична економіка, в розумінні Габермаса, наче запрограмована на неухильне розширення, однак за збільшення політичних і соціальних прав у суспільстві (а цього вимагає легітимація системи) в економіці виникає замкнене коло: демократичний процес сам собою призводить до ескалації вимог розширення системи соціальної підтримки, надання суспільству ширших можливостей політичної участі та взагалі забезпечення більшої соціальної рівності. Реагуючи на це, держава бере на себе більше зобов'язань економічного й соціального характеру, підвищує податки та збільшує суспільні витрати, проте це обмежує накопичення капіталу, призводить до падіння прибутку й негативно позначається на підприємстві. Одночасно вирішувати ці два завдання – означає підтримувати приватнокапіталістичну ринкову економіку й задовольняти зростаючі потреби суспільства – капіталістичні демократії якщо й спроможні до цього, та не безкінечно. За такої дилеми – чи задовольняти вимоги суспільства, чи ставити на доленосну карту економіки – підтримувати легітимність системи надалі більш складніше, а врешті решт може бути й неможливо.

Досить близькою до цієї проблеми була дискусія 1970-х років про так зване «урядове перевантаження». Такі дослідники, як Ентоні Кінг (1975) і Річард Роуз (1980), привернули увагу до того, що урядам стає все важче

функціонувати через те, що суспільство висуває до них все більш жорсткіші вимоги. Причина в тім, що у своєму прагненні до влади окремі політики й партії намагаються обійти один одного в обіцянках; окрім того, різноманітні групи тиску невпинно беруть в облогу уряд жорсткими вимогами взаємовиключення. Відповідати ж цьому для урядів стає все важче, оскільки відбувається загальний рух до корпоративізму з властивим йому більш високим рівнем взаємозалежності між державними структурами й організованими громадськими групами. На відміну від неомарксистів, які не вбачають для капіталістичних демократій можливості впоратися з «кризовими тенденціями», автори концепції «урядової перевантаження» пропонують власний рецепт вирішення проблеми – змінити політичні та ідеологічні пріоритети й відмовитися від моделі «великого» уряду.

Політичні тенденції 1980–1990-х років можна розглядати як реакцію на цю кризу легітимності та проблему «урядової перевантаження». Найголосніше пролунав заклик переглянути пріоритети з боку «нових правих». У 1990-х роках уряди Р. Рейгана в США і М. Тетчер у Великій Британії стали працювати «на пониження» суспільних очікувань, перекладаючи відповідальність з держави на індивіда. Розпочали говорити про те, що питання економічного благополуччя саме й належить до сфери особистої відповідальності людини: кожен повинен дбати сам про себе – наполегливою працею, заощадженнями, приватно накопичувальними пенсіями, медичним страхуванням тощо. Уряд, по суті, зняв із себе відповідальність і за безробіття: було висунуто ідею про те, що за будь-яких обставин існує «природний відсоток» безробіття, яке зростає лише тому, що «жадібні працівники, набиваючи собі ціну, водночас виштовхують самих себе за межі зайнятості».

«Нові праві» поставили під сумнів взагалі всі ті теорії й цінності, якими раніше обґрунтовували необхідність розширення сфери відповідальності держави. То був їхній свого роду «великий проект», спроба затвердити абсолютно нові цінності – цінності крайнього індивідуалізму й нової ринкової філософії, яка б, нарешті, поховала доктрину «держави-няньки». Проект виявився успішним: свідченням цьому є хоча б той факт, що навіть і соціалістичні партії в таких різних державах як Великобританія, Франція, Іспанія, Австралія, Нова Зеландія зрештою дійшли такої ж філософії. На місце політичної культури, що акцентувала на ідеях соціальної справедливості, права на соціальне забезпечення й відповідальності держави у відношенні до людей, прийшла інша політична культура з такими цінностями, як свобода вибору, підприємливість, конкуренція та відповідальність людини за свою власну долю.

Чому відбуваються революції?

За умов легітимності режим забезпечується політичною стабільністю і життестійкістю, але, втрачаючи її, режимові залишається обирати одне з двох – або ставати на шлях репресій, або здійснювати докорінні політичні зміни. Зміни є суттю політичного життя. Багато з тих, хто причетний до політики, охоче підписалися б під заявою К. Маркса, який в «Тезах про Фейєрбаха» (1845) написав: «Філософи лише по-різному пояснювали світ, але річ полягає в тому, щоб змінити його».

Ставлення до ідеї змін у різних політичних мислителів, безумовно, було різним. У той час, коли консерватизмові властива «пристрасть до збереження» в ім'я наступності й традиції, ліберали і соціалісти, як правило, завжди обирали зміни, вбачаючи в них прояв прогресу. З прогресом же асоціюється віра в людський розум і здатність людей рухати історію вперед, накопичуючи знання та розбудовуючи більш досконаліше суспільство. А чи розуміти суспільні зміни як прогрес або регрес, зростання або занепад, вони завжди є сутністю продукту одного з двох процесів – еволюції чи революції. Еволюційними змінами зазвичай вважають реформи – поступові, крок за кроком здійснювані покращення, що відбуваються в рамках даної соціальної або політичної системи: ці, словом, зміни зі збереженням наступності, на практиці означають, наприклад, скоріш реорганізацію будь-якого інституту, аніж його скасування чи заміну.

Революція – це радикальний переворот: вона повністю перекроює політичний лад і виражається, як правило, в різкому, а то й грубо-насильницькому, розриві з минулим. Звичайно, питання щодо походження революцій, про ті історичні, соціальні та політичні обставини, які їх породжують, завжди було темою для найгостріших дискусій. Першочергово поняття «революція» належало до змін циклічного характеру (від англ. *revolve* – обертатися, звертатися, повертатися до вихідного положення) – сенс, що, наприклад, мала «Славна революція» (1688) в Англії, яка повернула, як вважали, країну до «належного» політичного порядку. Після Французької революції (1789), однак, було запроваджено сучасне розуміння терміну, що означало процес радикальних змін із руйнуванням старого політичного порядку. Революції – це громадський переворот, масові дії позазаконного характеру, які часто, хоча й не завжди, набувають насильницького характеру. Вищесказане відділяє революцію від державного перевороту – захоплення влади силами невеликої групи людей. Відмінність же революції від бунтів і заколотів полягає в тому, що вона тягне за собою кардинальні зміни (зміни в самій політичній системі), а не поверхневі зміни в політиці чи просту заміну однієї правлячої еліти на іншу.

Лекція 3

ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА СУСПІЛЬСТВА

1. Теорія політичної системи.

2. Політична система як механізм влади. Структура і функції політичної системи.

3. Типологія політичних систем.

Здатність суспільства реагувати на зростаючі потреби індивідів, адаптуватися до мінливих умов свого функціонування забезпечується політичною системою. Завдяки діяльності політичних інститутів і структур, а також виконання людьми політичних ролей керівника та керованого, політична система цілеспрямовано впливає на різні сторони життя суспільства. Дія механізмів політичної системи на соціальні відносини, заснована на здатності владним шляхом розподіляти цінності й ресурси всередині суспільства, встановлювати для населення певні стандарти та норми поведінки. У зв'язку з цим політична система містить всі існуючі в суспільстві форми політичної взаємодії, тобто всієї взаємодії пануючого й підвладного.

Термін «політична система» було введено в політологію в 50-60 роках ХХ століття; його використання відображало зростаюче розуміння системного характеру політики.

Засновником системного підходу в політичній науці прийнято вважати американського політолога Д. Істона, який визначав політику як «вольовий розподіл цінностей». У цьому контексті політична система є механізмом формування й функціонування влади в суспільстві щодо розподілу ресурсів і цінностей.

Г. Алмонд виходив з того, що здатність політичної системи здійснювати перетворення в суспільстві й водночас підтримувати стабільність залежить від спеціалізації ролей та функцій політичних інститутів, які виступають як сукупність взаємопов'язаних елементів. Кожен елемент цілісності (держава, партії, групи тиску, еліти, право і т. д.) виконує життєво важливу функцію для всієї системи. Відповідно, систему можна розглядати не лише в термінах «збереження», «зміна», «адаптація», а й «взаємодія» структур, які здійснюють певні функції. Всі разом вони задовольняють основні потреби системи.

Введення структурно-функціонального підходу стало можливим в результаті розвитку порівняльного аналізу політичних систем, який передбачав перехід від вивчення формальних інститутів до розгляду

конкретних проявів політичної поведінки. Виходячи з цього, Г. Алмонд визначив політичну систему як сукупність ролей та їх взаємодії між собою: а) функції взаємодії із зовнішнім середовищем; б) функції взаємозв'язку всередині політичної сфери; в) функції, що забезпечують збереження й адаптацію системи.

Функціонування політичної системи залежить від якості постійного потоку інформації, що надходить із зовнішнього середовища, та інформації про її власний рух. На основі двох потоків інформації ухвалюються політичні рішення, які передбачають наступні дії на шляху до поставленої мети (теорія К. Дойча).

Механізм функціонування політичної системи передбачає обмін ресурсами і взаємодію політичної системи з середовищем за принципом «входу – виходу».

Розрізняють два типа «входу»: вимоги (звернена до владних органів думка з приводу бажаного або небажаного розподілу цінностей в суспільстві) і підтримка (посилення політичної системи, охоплює всі позиції та варіанти поведінки, сприятливі для системи). В результаті впливу навколишнього середовища на систему виникає реакція – «вихід»: політичні рішення (закони, заяви, регламенти, субсидії тощо) і політичні дії (система заходів з урегулювання й вирішення актуальних проблем в сфері економіки, екології, соціальної політики тощо).

Політична система складається з підсистем

Інституційна підсистема включає державу, політичні партії, соціально-економічні та громадські організації й відносини між ними, які в сукупності утворюють політичну організацію суспільства.

Нормативна підсистема містить правові, політичні, моральні норми й цінності, традиції та звичаї, за допомогою яких здійснюється регулятивний вплив на діяльність інститутів, поведінку громадян.

Функціональна підсистема – це методи політичної діяльності, способи здійснення влади (політичний режим).

Комунікативна підсистема включає всі форми політичної взаємодії як всередині системи, так і з політичними системами інших держав.

Функції політичної системи

Політична соціалізація – це процес придбання політичних знань, вірувань, почуттів, цінностей, притаманних тому суспільству, в якому живе людина.

Життєздатність системи забезпечується її здатністю адаптуватися до

навколишнього середовища, її можливостям. *Функція адаптації* здійснюється за допомогою політичного рекрутування – підготовки та відбору суб'єктів влади (лідерів, еліт), здатних знаходити найефективніші шляхи вирішення актуальних проблем і пропонувати їх суспільству.

Функція реагування – політична система відповідає на імпульси, сигнали, що йдуть ззовні або зсередини її.

Екстракційна функція – здобуток ресурсів із внутрішнього чи зовнішнього економічного, природного і т.д. середовища.

Дистрибутивна (розподільча) функція – розподіл політичної системи благ, послуг і статусів для забезпечення інтеграції та узгодження інтересів різних груп всередині суспільства.

Управлінські дії політичної системи висловлюють сутність *регулюючої функції*.

Типологія політичних систем:

1. За сутністю взаємини зі зовнішнім середовищем: закриті (мають обмежені зв'язки зі зовнішнім середовищем, несприйнятливі до цінностей інших систем та самодостатні) і відкриті (активно обмінюються ресурсами зі зовнішнім світом).

2. За політичним режимом: тоталітарні, авторитарні й демократичні.

3. За змістом і формами управління: ліберальні демократії; комуністичні або авторитарно-радикальні; традиційні; популістські; авторитарно-консервативні.

4. За класовим принципом: рабовласницька, феодальна, капіталістична і комуністична (соціалістична).

5. За типом політичної культури й розподілу політичних ролей: англо-американська, європейсько-континентальна, доіндустріальна і частково індустріальна, тоталітарна.

Лекція 4

ПОЛІТИЧНІ РЕЖИМИ СУЧАСНОСТІ

1. *Характерні риси та різновиди тоталітаризму й авторитаризму.*
2. *Демократія: поняття, виникнення, особливості сучасної демократії.*
3. *Типи режимів.*

Політичний режим – це сукупність засобів і методів реалізації владних відносин у суспільстві, що визначає ступінь свободи й правове становище особистості. Найзагальнішим критерієм класифікації політичних режимів є ступінь регламентації політичної владою сфер життєдіяльності суспільства: жорстка регламентація всіх сфер суспільства – *тоталітарний режим*; жорстка регламентація лише політичної сфери та відносно вільний розвиток інших сфер – *авторитарний режим*; правова регламентація всіх сфер життєдіяльності суспільства – *демократія*.

Термін «тоталітаризм» походить від середньовічного латинського слова «totalis», що означає «весь», «цілий», «повний». Тоталітаризм передбачає відчуження народу від політичної влади і власності, поглинання державою суспільства й індивіда (включаючи побут та інтимне життя), повне відчуження громадян від індивідуальної духовної сфери в результаті її одержавлення.

Тоталітаризм передбачає існування єдиної масової партії; монополію на існуючу та усіма визнану ідеологію; монополію на засоби масової інформації; монополію на засоби озброєної боротьби; терористичний контроль з боку політичної поліції; централізовану систему контролю й управління економікою; вождизм. Найхарактерніша риса тоталітаризму – *ідеократичність* (букв.: влада ідей) – національна, комуністична, релігійна ідеї.

Авторитарний режим виникає, як правило, на місці зламу старих соціально-економічних інститутів суспільства, коли розвивається поляризація сил в процесі переходу від традиційних структур до індустріальних. При авторитарному режимі діють певні демократичні елементи та структури: вибори, боротьба політичних партій в парламенті тощо. Однак політичні права громадян і суспільно-політичних організацій звужені, серйозна легальна опозиція режиму – заборонена, політична поведінка як окремих громадян, так і політичних організацій суворо регламентовані. Допускається дозоване інакомислення. Може

еволюціонувати до демократії за наявності певної сфери громадянського суспільства.

Розрізняють традиційні абсолютистські монархії, традиційні авторитарні режими олігархічного типу, гегемоністський авторитаризм нової олігархії.

«Демократія» (грец. – влада народу), еволюція терміну «демократія» зумовлена розвитком людського суспільства: спочатку демократію розглядали як пряме правління громадян, проте вже за Античності її вважали «найгіршою формою правління» (Аристотель). Новий етап у розвитку концепції демократії розпочався з Великої Французької революції – демократія почала розглядатися як напрямок суспільної думки, який формує цілі соціально-політичного руху, що відкидає монархію й елітарність.

Соціальну основу сучасної демократії складає сформоване громадянське суспільство – суспільство економічно незалежних суб'єктів власників. Представницькі органи державної влади та місцевого самоврядування обираються населенням шляхом загальних, рівних, прямих виборів за таємного голосування. Функціонує багатопартійна система (партії парламентського типу), наявність опозиційних партій. Рішення виголошуються більшістю з повагою прав меншості, розподіл влади. Проголошується й юридично гарантується рівноправність громадян; права людини та громадянина розглядаються як найвища цінність, а їх гарантія і захист – є головною функцією держави.

Політичний режим – це організація політичної системи, що відображує відносини між владою та суспільством; це характер політичного життя країни та рівень політичної свободи. Всі ці характеристики зумовлені історичними умовами розвитку держав, їх традиціями, культурою тощо. Кожна держава має свій унікальний політичний режим. У сучасному світі виділяють *основні типи режимів*:

- західні поліархії
- нові демократії
- східноазійські режими
- ісламські режими
- військові режими

Західні поліархії

Поняття «західні поліархії» фактично належить до режимам, про які раніше говорили як про ліберальні демократії чи просто демократії. Це системи, початковим географічним ареалом яких були Північна Америка, Західна Європа й Австралія. Хоча процес становлення цих систем йшов через

демократизацію та лібералізацію, термін «поліархія» в даному випадку все ж є більш вагомим, ніж поняття «ліберальна демократія», і на те є дві важливих причини. По-перше, в понятті «ліберальна демократія» дуже багато скоріше від політичного ідеалу, ніж від дійсності: так чи інакше, в зміст цього терміну, часом, вкладається надто широке значення. По-друге, вживаючи поняття «поліархія», мається на увазі, що позначувані цим терміном системи в чомусь істотно важливішому поки ще не досягли демократичного ідеалу.

Поліархічні режими відрізняються тією чи іншою комбінацією двох *головних чинників*:

- в них досягнуто відносно високий рівень толерантності до опозиції, достатній для того, щоб суспільство могло утримувати владу від свавілля. На практиці це забезпечується змагальною партійною системою, конституційно гарантованими та надійно захищеними цивільними свободами, енергійним і здоровим громадянським суспільством;

- поліархії надають суспільству ширші можливості для участі в політичному житті, – тут досить високий рівень політичної активності. Досягається це завдяки чітко відпрацьованій виборчій системі, яка дозволяє громадянам контролювати і, за необхідності, усувати невігідних політиків.

Найголовніше в поліархії – глибоко вкорінена схильність до принципу індивідуалізму. Філософія індивідуалізму, – найхарактерніша для Заходу цінність, – виходить із унікальності кожної людини та стверджує, що суспільство повинне бути організоване таким чином, щоб якомога найкраще відповідати інтересам і потребам його індивідів.

Нові демократії

Нова хвиля демократизації в світі, за Хантінгтоном, розпочалася у 1994 р. поваленням правих урядів у Греції, Португалії та Іспанії; потім була виражена у помітному ослабленні позицій військових диктаторів у Латинській Америці та завершилася, найголовніше, крахом комунізму. Східноєвропейські революції 1989–1991 рр. покликали до життя процеси демократизації, в ході яких було чимало запозичень від західної ліберальної моделі. Головним тут було введення багатопартійних виборів у політиці та початок ринкових реформ в економіці.

Колишні комуністичні режими в цей час вступають у перехідний період, який з часом приведе їх до моделі західних поліархій. Однак, на сьогоднішній день, ці системи найближчі до особливого, проміжного, типу. Перехідний період країн з колишніми комуністичними режимами приніс їм

нові проблеми, що не мають нічого спільного з проблемами західних суспільств. Такі режими визначають як *нові демократії* чи *напівдемократії*.

Ще слід зазначити ряд проблем, пов'язаних з процесом реструктуризації економіки. «Шокова терапія», що супроводжувала, за рецептами Міжнародного валютного фонду, перехід від центрального планування до вільного капіталізму, через зростання безробіття й інфляції суттєво погіршила становище багатьох верств суспільства і посилила соціальну нерівність.

Нарешті, ще одне коло проблем, пов'язане зі слабкістю державної влади, особливо помітною «перед лицем центробіжних сил», придушуваних у комуністичні часи. Це є досить помітним у повсюдному відродженні етнічних і національних протиріччях.

Східноазійські режими

Центр світової економіки помітно змістився із Заходу на Схід. Вже в останні два десятиліття ХХ ст. показники економічного зростання на західній «околиці» Тихоокеанського регіону в два-чотири рази перевищували показники розвинених економік Європи та Північної Америки. А Китай за темпами економічного зростання сьогодні перший у світі.

Набагато менше говорять про особливу східноазійську політичну систему. Традиційно вважали, що модернізація рівнозначна вестернізації. У перекладі політичною мовою це означало ідею про те, що промисловий капіталізм і ліберальна демократія зазвичай ідуть в ногу. Однак, слід визнати, що існують особливі азійські цінності, що різко відрізняються від західних.

Усі східноазійські режими мають *спільні риси*:

1. Системи завжди організовані переважно навколо економічних, аніж політичних цілей; їх головним завданням є сприяння економічному зростанню й добробуту, а не розширення кола індивідуальних прав і свобод, що є характерним для Заходу.

2. Системи з укоріненою ідеєю «сильної» влади; повага до держави з досить високим рівнем підтримки правлячої партії.

3. Керівник і лідер користуються повагою за конфуціанською традицією лояльності, дисципліни й обов'язку.

4. Головну увагу приділяють питанням суспільства та соціальним зв'язкам; сім'я є центральним елементом цієї традиції.

У результаті складається, за висловами японців, «групове мислення» із його закритістю до ідей індивідуалізму та прав людини в їх західному розумінні.

Ісламські режими

Піднесення ісламу як політичної сили набуло глибокого впливу на сферу політики Північної Африки, частини Азії та Близького Сходу. В окремих випадках войовничі мусульманські рухи взяли на себе роль рупору інтересів міської бідноти через повсюдне розчарування в марксизмі-ленінізмі й саме через це кинули виклик існуючим режимам.

Іслам, однак, не є й ніколи не був просто релігією. Це скоріше цілісний образ життя, який визначає норми етичної, політичної й економічної поведінки, як людей, так і держав.

Політичний іслам прагне до створення теократичної держави, в якій політичні та інші відносини були б підпорядковані «вищим» принципам віри. Однак існують найрізноманітніші течії ісламу, що, часом, різко відрізняються одна від одної: від непримиренного фундаменталізму до форм, цілком сумісних із політичним плюралізмом.

Військові режими

Військові режими належать до більш ширшої категорії — «авторитарних». Як правило, за військового режиму влада переходить до рук військових згідно їхнього становища в ієрархії військового командування; при цьому діяльність традиційних політичних і конституційних установ припиняється, а всі інститути, за допомогою яких може функціонувати публічна опозиція, наприклад, парламент і преса, послаблюються чи забороняються.

Хоча всі форми військового правління глибоко репресивні, між ними є й відмінності. У деяких диктатурах армія привласнює функцію прямого контролю над урядом. Класичним прикладом такого різновиду режиму є **військова хунта** — форма колективного військового правління, де все вирішується радою командування, зазвичай представленого трьома родами військ — сухопутними, морськими та повітряними.

Іншою формою військового режиму є особиста диктатура за військової підтримки. Зазвичай хунта або режим виокремлює певну людину, наділяючи її культом особистості, прагнучи до формування харизматичної влади.

Нарешті, слід назвати **військові диктатури**, за влади яких головним фактором є загальна позиція армії за якої генералітет, вважаючи найкращим для себе, залишається в тіні та «смикати за мотузочки».

Лекція 5

ДЕРЖАВА У ПОЛІТИЧНІЙ СИСТЕМІ СУСПІЛЬСТВА

1. Природа й сутність держави.

2. Функції та форми держави.

3. Правова держава.

Теократична теорія розглядає державу як Боже творіння, ґрунтуючись на тезі, що «вся влада – від Бога».

Патріархальна концепція трактує державу як велику сім'ю, що виникла в результаті єднання родів у племена, племен в спільноти, держави.

Договірна теорія – держава як суспільний договір, згідно з яким люди з метою надійного забезпечення своїх природних прав, свобод, захисту особистості й власності погоджуються на створення держави.

Марксистська теорія – держава виникає внаслідок розколу суспільства на антагоністичні класи в результаті розподілу праці і появи приватної власності. Економічно панівний клас створює державу для підпорядкування незаможних.

Теорія *насильства* – держава є результатом прямої політичної дії – внутрішнього або зовнішнього насилля, завоювання.

Держава як політичний інститут має наступні ознаки:

1. Виступає як єдина територіальна організація політичної влади в масштабах всієї країни. Державна влада поширюється на все населення в межах певної території;

2. Організовує суспільне життя на основі права, регулює життя суспільства за допомогою законів, що мають загальнообов'язковий характер;

3. Виступає як особлива організація політичної влади, що володіє спеціальним механізмом, системою органів і установ, які безпосередньо керують суспільством;

4. Є суверенною організацією влади. Суверенітет державної влади виражається в її верховенстві та незалежності від будь-якої іншої влади всередині країни або у взаємовідносинах з іншими державами

5. Має у своєму розпорядженні систему примусового стягнення податків та інших обов'язкових платежів.

Функції держави поділяються на *внутрішні* і *зовнішні*. До внутрішніх функцій належать: економічна, соціальна, організаторська, правова, політична, освітня, культурно-виховна тощо. Серед зовнішніх функцій виділяють функцію взаємовигідного співробітництва в економічній,

соціальної, технологічній, культурній, торговій та інших сферах з іноземними державами та функцію оборони країни.

З точки зору форми, державу розглядають у двох аспектах: як форму правління і як форму державного устрою.

Різниця між президентським правлінням і парламентським пов'язана з принципом поділу влади. За президентської форми правління, по-перше, немає «дуалізму» виконавчої влади, адже президент є головою держави, і керує урядом; по-друге, президента обирають безпосередньо всією нацією; по-третє, президент і парламент незалежні один від одного, оскільки парламент не має права усунути президентський уряд за допомогою вотуму недовіри, а президент не може розпустити парламент.

При парламентаризмі, по-перше, «дуалізм» виконавчої влади, тобто поділ її на голову держави і кабінет міністрів; по-друге, політична відповідальність кабінету міністрів перед парламентом; по-третє, можливий достроковий розпуск однієї або обох палат парламенту главою держави.

Розрізняють два основних типи парламентаризму: *«по-французьки»* (велика кількість партій, неможливість стабільної парламентської більшості) і *«по-англійськи»* (двопартійна система, однопартійна стабільна більшість в парламенті, сильна виконавча влада).

Способи об'єднання населення на території, зв'язок громадян через політичні та територіальні утворення з державою висловлює поняття «форма державного устрою».

Унітарна держава – спільні для всієї країни представницькі, виконавчі й судові органи, єдина законодавча, правова і грошова системи.

Федеративна держава – два рівні влади: федеральний і суб'єктів федерації (штатів, кантонів, республік тощо): Подвійна правова система, подвійне громадянство, двопалатний парламент, суб'єкти федерації не мають змоги розірвати федеральний договір і вийти з федерації. Федерації будують за територіальними (США), національними (Індія), або змішаними (Росія) ознаками.

Правова держава має таку форму організації і діяльності державної влади, за якою сама держава, всі соціальні спільноти, окремий індивід поважають право і знаходяться в однаковому відношенні до нього. Право виступає способом взаємозв'язку держави, суспільства та індивіда. Принцип правової держави передбачає, що всі правові акти відповідають основному закону країни – Конституції.

Ознаки правової держави:

1. Наявність розвинутого громадянського суспільства;
2. Обмеження сфери діяльності правової держави охороною прав і

свобод особистості, громадського порядку, створення сприятливих правових умов для господарської діяльності;

3. Світоглядний індивідуалізм, відповідальність кожного за власне благополуччя;

4. Правова рівність всіх громадян, пріоритет прав людини над законами держави;

5. Всезагальність права, його поширення на всіх громадян, всі організації та установи, в тому числі органи державної влади;

6. Суверенітет народу, конституційно-правова регламентація державного суверенітету. Це означає, що саме народ є кінцевим джерелом влади, державний же суверенітет носить представницький характер.

7. Поділ влади;

8. Пріоритет в державному регулюванні цивільних відносин методу заборони над методом дозволу. Це означає, що в правовій державі по відношенню до громадян діє принцип: «Дозволено все те, що не заборонено законом». Метод дозволу застосовується тут лише по відношенню до самої держави, яка зобов'язана діяти в межах дозволеного – формально зафіксованих повноважень;

9. Свобода і права інших людей як єдиний обмежувач свободи індивіда.

Соціальна держава є такою формою організації державної влади, для якої властива турбота про добробут громадян, створення гідних умов для існування, рівних можливостей реалізації їх талантів і здібностей, сприятливого середовища для життя. Така держава формує новий тип соціальних зв'язків між людьми, заснований на принципах соціальної справедливості, соціального миру, громадянської злагоди.

Лекція 6

ГРУПИ ІНТЕРЕСІВ І ПАРТІЇ

1. Група інтересів.

2. Типологія партій та їх функції.

3. Партійні системи.

Групи інтересів – це добровільні об'єднання, пристосовані або спеціально створені людьми для вираження та відстоювання своїх владно значущих інтересів у відносинах з державою та іншими політичними інститутами.

Функції груп інтересів:

- *артикулювання* – втілення соціальних емоцій і очікувань, почуття невдоволення чи солідарності громадян у певні політичні вимоги;
- *агрегування* – відбір найбільш політично значущих вимог, виділення тих, що мають найбільші шанси для практичного втілення;
- *інформування* – групи інтересів доносять до органів влади відомості про стан тієї чи іншої проблеми суспільного життя, трансляція громадської думки;

Формування політичних еліт, владних структур суспільства:

розрізняють *аномічні* (виникають стихійно, як спонтанна реакція на ту чи іншу ситуацію – демонстрація, мітинги) та *інституційні* (формальні об'єднання з певною організаційною структурою, усталеними функціями і професійним кадровим апаратом);

Враховуючи спеціалізацію дій, виділяють *неасоціативні* (неформальне і недобровільне об'єднання людей на спорідненій, релігійній, соціокультурній основі) і *асоціативні* (добровільні об'єднання, що спеціалізуються на представництві інтересів і націлені на вирішення певних завдань).

За характером діяльності групи інтересів можуть бути поділені на *одноцільові* і *багатоцільові*. Поширена класифікація груп інтересів за сферами управління суспільством (в сфері економіки, культури тощо), за територіальними ознаками, рівнем і масштабами діяльності.

У формуванні партій виділяють три етапи: а) аристократичне угруповання; б) політичні клуби; в) сучасні масові партії.

Чотири ознаки партій (Дж. Лапаломбара і М. Вейнер):

1. Партія – це організація, тобто досить тривале у часі діюче об'єднання людей.

2. Існування стійких місцевих організацій.

3. Мета партії – завоювання та здійснення влади.

4. Забезпечення народної підтримки, починаючи від голосування і закінчуючи активним членством в партії.

Ці ознаки доповнені також ідеологічним критерієм: партія є носієм певної ідеології, світосприйняття.

Отже, політична партія – це безперервно діюча організація, яка існує як на національному, так і на місцевих рівнях, націлена на здобуття влади й прагне з цією метою до народної підтримки.

Світ політичних партій надзвичайно різноманітний, тому спроба типологізації досить умовна. Загальновизнаною та найуспішнішою є класифікація М. Дюверже, що заснована на відмінностях в структурі партій і організацій їхнього внутрішнього життя, він виділив *кадрові* та *масові* партії. Дж. Сарторрі доповнив цю класифікацію новим типом партії – *партії виборців*.

По відношенню до правлячого режиму партії розподіляють на *правлячі* (які перемогли на виборах і сформували уряд) та *опозиційні* (їх функції: 1) систематична критика діяльності уряду із зазначенням його помилок і недоліків; 2) пропозиція альтернативних варіантів вирішення нагальних проблем; 3) контроль за діями влади з точки зору їх відповідності конституції, передвиборчим обіцянкам; 4) зміна існуючого уряду на наступних виборах).

Партії можуть відрізнятися за характером їх ідеологічних доктрин: *революційні, реформістські, консервативні*.

Функції партій: узгодження та узагальнення різноманітних інтересів і потреб різних груп та індивідів; представництво інтересів; комунікація – взаємозв'язок влади і суспільства; політичної соціалізації; політичного рекрутування. У тоталітарних системах політичні партії можуть безпосередньо виконувати функцію реалізації влади.

Сукупність політичних партій і взаємозв'язку між ними складають партійну систему, які різняться за кількісним та якісним критерієм.

За кількістю партій, що існують в суспільстві, виділяють: *монопартійну* систему та *двопартійну* систему (помітне переважання двох найвпливовіших), багатопартійну систему.

Партійні системи розрізняють за політичною вагою партій, яка складається з трьох змінних: а) число членів партії; б) кількість виборців, які проголосували за неї; в) число депутатських мандатів, отриманих партією на виборах.

За політичним впливом виділяють чотири типи партій:

1. *Мажоритарна* партія (отримала абсолютну більшість мандатів і право на проведення власного політичного курсу).

2. Партія за *мажоритарним* покликанням (в ситуації чергування партій при владі вона здатна перемогти на наступних виборах).

3. *Домінуюча* партія (отримала відносну більшість депутатських місць).

4. *Міноритарна* партія (має мінімальне число мандатів).

Лекція 7

ВИБОРЧІ СИСТЕМИ

1. Мажоритарні системи.

2. Пропорційні системи.

Виборча система складає набір правил, які регулюють проведення виборів. Ці правила широко відрізняються не лише в різних країнах, а й всередині окремих країн. Трапляється, що навколо правил точаться найзапекліші суперечки.

В цілому виборчі системи вирізняються за *ознаками*:

- виборцям надається право вибору між кандидатами або між партіями;
- виборці можуть голосувати за одного з кандидатів або за кількох (в останньому випадку розташовують кандидатів за перевагою);
- електорат може бути поділений або не поділений на виборчі округи;
- в одному виборчому окрузі може обиратися один кандидат чи декілька кандидатів;
- відсоток голосів, необхідних для обрання, може коливатися від так званої «простої» більшості (найбільшого числа голосів, поданих за кожного з кандидатів) до «абсолютної» більшості чи до будь-якого іншого прийнятого в даній системі показника.

З метою найузагальненішого аналізу виборчої системи можна поділити на дві великі категорії в залежності від того, як отримані голоси «перераховуються» в місцях органів влади. Тут, з одного боку, ми бачимо **мажоритарні системи**, в яких партії, що перемогли, отримують в процентному співвідношенні більше місць, ніж за них було віддано голосів на виборах. Це збільшує шанси окремої партії на сформування парламентської більшості та правити, по суті, самотійно. Така ситуація характерна для Великобританії, де ґрунтовно утвердилася ідея однопартійного уряду, і це при тому, що, починаючи з 1935 р., жодна партія ніколи не отримувала більшості голосів на виборах. З іншого боку, існують **пропорційні системи**, що гарантують рівне або приблизно рівне співвідношення між голосами, відданими за партію на виборах, і одержуваними нею місцями. У системах суворого пропорційного представництва партія, що отримала 45% голосів, одержує рівно 45% місць; тому за такої системи існує невелика ймовірність утворення однопартійного уряду: там, де діє така система, існує багатопартійна система та формуються коаліційні уряди.

Існують країни, де не виникає особливих суперечок з приводу існуючої виборчої системи, проте є й такі держави, де вона є предметом найгостріших політичних дебатів, пов'язаних із проблемами політичного й конституційного значення. Це, зокрема, стосується Франції, де виборча система змінюється досить часто і будь-який її опис може стати, так би мовити, застарілим, ще не будучи закінченим. Наприклад, під час парламентських виборів 1985 р. було скасовано принцип другого туру із введенням системи регіональних списків, але в 1993 р. країна знову повернулася до колишньої виборчої системи.

Найцікавішим є те, що в тих реформах виборчих систем, які запроваджуються в різних країнах світу, неможливо дослідити певну закономірність. Так, в 1994 р., коли Нова Зеландія замість мажоритарної системи ввела пропорційне представництво. Італія пішла у протилежному напрямку й замінила систему партійних списків менш пропорційною системою. Взагалі про виборчі системи багато говорять ще й тому, що від них безпосередньо залежать політичні долі партій – їх перспективи приходу до влади або, принаймні, участі в ній. Немає нічого дивного тому в тому, що ставлення партії до виборчої системи, часом, безпосередньо залежить від того, чи перебуває вона при владі, чи в опозиції. Так, круті політичні віражі французького президента Міттерана в 1980–1990-х роках головним чином і були продиктовані прагненням збільшити представництво соціалістів у Національних зборах. Все, зрештою, пояснюється одним – «найкращої виборчої системи» нині не існує.

Полеміка навколо виборчих систем, по суті, зводиться до питання про те, на яких засадах має ґрунтуватися «хороший» уряд. Скажімо, що важливіше для уряду – бути представницьким чи ефективно управляти? Що краще – шукати компроміси та консенсус або наслідувати принципам і своїм ідеологічним орієнтаціям? На всі ці запитання однозначної відповіді немає і бути не може. Нарешті, оскільки вибори виконують декілька функцій, говорити про них доводиться за кількома критеріями.

Отже, критерії оцінки виборчих систем можна поділити на дві категорії – *пов'язані з якістю представництва й ефективністю управління.*

Мажоритарні системи виявляють свої слабкі сторони, якщо на чільне місце поставити критерій представництва. Сутність полягає в тому, що ці системи завжди, більшою чи меншою мірою, спотворюють позицію електорату: партії завжди отримують більше місць, ніж вони «заробили» на виборах. У всьому цьому завжди існує «несправедливість» у відношенні до малих партій та партій із географічно розосередженим електоратом, – та

«надмірна справедливість» до партій великих і партій із консолідованим електоратом.

Можна стверджувати, що будь-яка мажоритарна система породжує наступний політичний феномен – двопартійну систему і однопартійний уряд, що насправді ніяк не відображає дійсних переваг електорату. Крім того, при цьому виникають ситуації, в яких надто «ідеологізовані» партії можуть цілком тривалий час залишатися при владі, в цілому не турбуючись щодо своїх електоральних позицій. Британські консерватори, скажімо, змогли реалізувати обширну програму ринкових реформ у 1980–1990-х роках, хоча на виборах вони ніколи не отримували більше 43% голосів. Коли за фактом виходить, що більшість виборців знаходиться в опозиції до правлячої партії, надто складно довести, що вона має політичний мандат взагалі на що-небудь.

У світлі цих фактів може здатися, що *пропорційні виборчі системи* повніше забезпечують представництво. Для початку, однак, скажімо, що не варто ототожнювати принцип пропорційності зі справедливістю виборів. Системи пропорційного представництва критикують за схильність до породження коаліційних урядів. Хоча на відміну від однопартійних, коаліційні уряди спираються, як мінімум, на 50%-ну підтримку виборців, їх політична лінія завжди визначається після виборів, і тому неможливо стверджувати, що її, цю лінію, схвалило взагалі певне число виборців. До того ж, і в цьому випадку реальний вплив партії всередині коаліції може не відповідати числу отриманих нею голосів: класичний приклад – ситуації, коли невеликі центристські партії (наприклад, Вільні демократи в Німеччині), диктують свої умови більшим партіям (наприклад, ХДС або СДПН в тій же Німеччині), погрожуючи приєднатися до іншої партії в коаліції.

На користь мажоритарних систем зазвичай наводить аргумент, що вони краще забезпечують виконання урядом своїх функцій та сприяють політичній стабільності в цілому. Так, вони непропорційні, міг би сказати їх прихильник, але це та ціна, яку все ж варто заплатити за можливість мати сильний уряд; однопартійним же такий уряд буде тому, що не можуть виборці за мажоритарної системи надавати перевагу відразу двом партіям. Спираючись на згуртовану більшість законодавчих зборів, такі уряди здатні протриматися при владі повний термін. Коаліційні ж уряди, навпаки, слабкі й нестабільні: тут проходить нескінченний процес узгодження позицій та постійно присутня загроза розпаду. Класичним прикладом в цьому сенсі є Італія, де з 1945 по 2001 рік змінилося 59 урядів.

І все ж прихильники пропорційного представництва стверджують, що сильний уряд (якщо під силою розуміти здатність «проштовхувати» ті чи

інші програми) ще не означає, що уряд хороший, оскільки аж надто часто такі уряди мають можливість відійти від своєї відповідальності перед парламентом. Скоріше навпаки, сильним представництвом, на їхнє переконання, слід вважати те, яке користується громадською підтримкою. Саме цим критерієм і відповідають коаліційні уряди, які мають більш ширшу електоральну базу, аніж однопартійні уряди. До того ж, під «стабільністю» державного управління найкраще розуміти спадкоємність у діяльності декількох урядів поспіль, та аж ніяк не здатність одного уряду протриматися до кінця свого терміну правління. Коаліційному урядові (в якому одна чи декілька партій можуть залишатися при владі протягом декількох періодів правління, хоча й у різному складі) легше впоратися з таким завданням, аніж уряду однопартійному, склад і пріоритети якого змінюються щоразу за умов переходу влади від партії до партії.

У дискусіях про виборчу реформу значення виборчих систем дещо перебільшене. Слід розуміти, що вибори є лише одним із багатьох факторів, що визначають політичний процес, можливо, навіть не найголовнішим. Так вплив виборчих систем на політичне життя держави зумовлений цілим рядом інших факторів: політичною культурою, партійною системою, тими економічними і соціальними умовами, за яких здійснюється політика. Слід зазначити, що не можна погодитися з тим, що коаліційні уряди завжди гірші за однопартійні. Якщо в Італії коаліції й справді слабкі та недовговічні, то в Німеччині вони завжди породжували цілком стабільне, ефективне управління. Та й мажоритарні системи не завжди є недосконалими: хоча при них і справді курс держави, часом, змінюється від уряду до уряду, але нерідко можна спостерігати й повну спадкоємність між ними.

Значення виборів не підлягає сумніву. Найменше, що вони надають суспільству, нехай хоча б формальну, можливість впливати на політичний процес і якимось визначати, прямо чи побічно, хто саме буде розпоряджатися державною владою в найближчій перспективі. У зв'язку з цим можна сказати так: коли говорять про вибори, кажуть про результати, про переможців і переможених. Всьому цьому підіграють ЗМІ, які за допомогою опитувань громадської думки все більше перетворюють вибори в перегони. Політикам і політологам, однак, те, що відбувається, зовсім не заважає стверджувати, що виборчий процес насправді має глибший сенс, що це наочна демонстрація народного волевиявлення: коротше, «народ сказав своє вагоме слово».

Лекція 8

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА СУСПІЛЬСТВА

1. *Сутність, призначення та функції політичної культури.*
2. *Типи політичних культур.*
3. *Політична соціалізація.*

Політична культура – це сукупність цінностей, установок, переконань, орієнтацій і втілення їх символів, які є загальноприйнятими та служать для упорядкування політичного досвіду і регулювання політичної поведінки всіх членів суспільства. Політична культура містить не лише політичні ідеали, цінності й установки, але й діючі норми політичного життя.

Політична культура здатна надавати *троїстий вплив* на політичні процеси й інститути:

1. Під її впливом можуть відтворюватися традиційні форми політичного життя.
2. Політична культура здатна породжувати нові, нетрадиційні для суспільства форми соціального і політичного життя.
3. Комбінувати елементи попереднього та перспективного політичного устрою.

Функції політичної культури:

Ідентифікації – розкриває постійну потребу людини в розумінні своєї групової приналежності та визначенні прийнятних для себе способів участі у вираженні й відстоюванні інтересів даної спільноти.

Орієнтації – характеризує прагнення людини до змістового відображення політичних явищ, розуміння власних можливостей при реалізації прав і свобод в конкретній політичній системі.

Адаптації – виражає потребу людини в пристосуванні до мінливого політичного середовища.

Соціалізації – характеризує набуття людиною певних навичок і властивостей, що дозволяють їй реалізовувати в тій чи іншій системі влади свої громадянські права, політичні функції й інтереси.

Інтеграції – забезпечує різним групам можливість співіснування в рамках певної політичної системи, збереження цілісності держави та її взаємин із суспільством в цілому.

Комунікації – забезпечує взаємодію всіх суб'єктів й інститутів влади на базі використання загальноприйнятих термінів, символів, стереотипів та інших засобів інформації і мови спілкування.

Особливу популярність в науці отримала класифікація політичної культури, запропонована Г. Алмондом та С. Вербою; вони виділили три «чистих» типи політичної культури: *патріархальний*, для якого характерна відсутність інтересу громадян до політичного життя; *підданський*, де сильна орієнтація на політичні інститути та невисокий рівень індивідуальної активності громадян; *активістський*, який свідчить про зацікавленість громадян у політичній участі та про виявлення ними активності в цьому.

Існують більш узагальнені критерії типологізації, задані, зокрема, специфікою цивілізаційного устрою особливих напівсвітів – Сходу і Заходу, цінності й традиції яких є фундаментом практично всіх існуючих у світі політичних культур. Ідеали політичної культури західного типу сягають полісної (міської) організації влади у Стародавній Греції, яка передбачала обов'язковість участі громадян у вирішенні загальних питань, а також – до римського права, що затвердив цивільний суверенітет особистості. Величезний вплив на їх зміст мали й релігійні цінності християнства, перш за все протестантської і католицької його гілок. Специфіка східних норм і традицій корениться в особливостях життєдіяльності общинних структур аграрного азіатського суспільства, що формувалися під впливом цінностей арабсько-мусульманської, конфуціанської та індо-буддійської культур.

Засвоєння людиною вимог статусної та рольової поведінки, культурних цінностей і орієнтирів, що веде до формування у неї якостей і властивостей, що дозволяють адаптуватися в даній політичній системі та виконувати там певні функції, називається *політичною соціалізацією*.

Набір політичних знань, умінь і навичок людини перш за все залежить від суб'єктивного стану та виконуваних в політиці ролей, а також від діяльності основних агентів політичної соціалізації: сім'ї, системи освіти, політичних інститутів, релігійних і громадських об'єднань, засобів масової інформації. Дія цих змінних політичного процесу й зумовлює відмінності первинного та вторинного етапів політичної соціалізації.

Відмінності в механізмі передачі культурних традицій і норм в тих чи інших політичних системах дозволяють виділити наступні *типи політичної соціалізації*:

- *гармонійний*, що відображає психологічно нормальну взаємодію людини й інститутів влади, раціональне й шанобливе ставлення індивіда до правопорядку, держави, усвідомлення ним своїх громадянських обов'язків.
- *гегемоністський*, що характеризує негативне ставлення людини до будь-яких соціальних і політичних систем, окрім «своїх».
- *плюралістичний*, який свідчить про визнання людиною рівноправності з іншими громадянами, їх прав і свобод, про її здатність

змінювати свої політичні уподобання й переходити до нових ціннісних орієнтирів

- *конфліктний*, що формується на основі міжгрупової боротьби та протистояння взаємозалежних інтересів і тому вбачається мета політичної участі в збереженні лояльності своєї групи й підтримки її в боротьбі з політичними противниками.

ГЛОСАРІЙ

Авторитарно-підданська традиція – на відміну від традицій демократичного громадянства передбачає не взаємообов'язкові (договірні) відносини громадян із державою, а односторонні зобов'язання підданих.

Геополітика – наука про закономірності розподілу та перерозподілу сфер впливу різних держав в просторі. Термін введено в обіг шведським політиком Челленом (1846–1922).

Громадянське суспільство – сукупність неполітичних відносин (економічних, духовно-моральних, релігійних, культурних), громадян та їх асоціацій, заснована на принципах самодіяльності, непідопічності й автономії у відношенні до держави.

Деідеологізація – вимога відмови від ідеології як перешкоди для раціонально-прагматичного поведінки в політиці, орієнтованої на реальні інтереси і факти, що перевіряються, а не на цінності й утопічні прожекти. Насправді концепція деідеологізації сама страждала утопізмом, бо відмова від ідеології може бути тільки частково умовною; найчастіше йдеться фактично про відмову від однієї ідеології на користь іншої, яка стає модною.

Демократія свободи – поняття, що означає одну з різновидів посттрадиційного суспільства. Зокрема, на думку французького політичного мислителя А. Токвіля (1805–1859), демократичними є всі постфеодальні суспільства, в яких впали станові перегородки. Але при цьому одні з них пішли шляхом демократії свободи – ринкової та іншої змагальності людей, що неминуче призводить до нерівних результатів, до успіху найбільш підприємливих, а інші – шляхом демократії рівності – обмеженої вільної змагальності й втискування нерівних за своєю природою людей до «прокрустового ложе рівності».

Ідентичність (в соціокультурному сенсі) – сукупність стійких рис, що дозволяють тій чи іншій групі (етнічній чи соціальній) відрізнити себе від інших.

Консенсус – згода; в політиці означає готовність до взаємних компромісів і повагу прав іншої сторони.

Конформізм – установка на пасивність, пристосування, угодницький тип поведінки в соціальному житті та політиці.

Латентний – прихований, що не виявляє (до певного часу) видимих ознак.

Легітимність – (досл.: законність влади) морально-психологічне виправдання і прийняття влади суспільством; історично виступає в різних формах: традиційної монархічної (законний спадкоємець престолу), демократичної (законно обраний глава держави), харизматичної (законний продовжувач великої справи першозасновника, великого завдання, місії).

Лібералізм – ідейно-політична течія, що ставить за мету звільнення суспільства від кайданів держави, особистості від тиску авторитарної колективності.

Лібертаризм – концепція невтручання держави в соціально-економічні відносини, що цілковито віддаються на відкуп ринку. Сьогодні наполегливо пропагується «чиказька школа» (М. Фрідман, Г. Беккер, А. Лаффер, П. К. Робертс).

Лобізм – спосіб тиску на процеси прийняття політичних рішень, здійснюваний організованими групами для вирішення своїх інтересів.

Логос (грец. – слово, думка, що упорядковує розум) – термін, що позначає загальний закон – логіку, якому підкорюються й об'єктивний світ, і людський розум.

Мажоритарна виборча система – система таких процедур, які дозволяють відсікати голоси, отримані дрібними партіями, на користь представництва найбільших партій, що утворюють стійку парламентську більшість.

Маккіавелізм – образ політичної поведінки, яка заради поставленої мети вважається прийнятною і виправданою у використанні будь-яких засобів аж до найвіроломніших, підступних і жорстоких. Термін пов'язаний з ім'ям італійського політичного діяча та мислителя Н. Макіавеллі.

Маргіналізація – виштовхування на дно, різке зниження в соціальному статусі.

Марксизм – вчення К. Маркса (1818–1883) про суспільство і його ідеологія, заснована на постулатах:

базисно-надбудовний детермінізм (виробничо-економічні відносини – це базис, що визначає політико-юридичну, ідеологічну та культурну надбудову);

вчення про приватну власність як джерело усіх бід і протиріч суспільного розвитку;

вчення про класову боротьбу як рушійну силу історії та про історичну місію робітничого класу, що звільняє людство від приватновласницького ладу і пов'язаних із ним протиріч.

Ментальність – історично зумовлена специфіка мислення представників різних країн і культур.

Модернізації теорія – теорія переходу від традиційного до сучасного «високоорганізованого» суспільства; при цьому під традиційним фактично розуміється будь-яке суспільство – від примітивних племен, що займаються збиранням, до рафінованих цивілізацій Індії, Китаю, Ірану. Сучасність же ототожнюється з Заходом і цим втрачає свою багатоваріантність й альтернативність: іншим народам не залишають іншої перспективи, окрім самовідмови на користь західного «еталону».

Онтологія – філософське вчення про буття (на відміну від гносеології – вчення про пізнання).

Плюралізм – соціально-філософська і політична позиція, згідно з якою існує безліч незалежних і рівноправних начал (позицій, інтересів, партій, ідеологій), різноманітність яких продуктивна.

Постіндустріальне суспільство – поняття, що означає громадський порядок, що приходить на зміну індустріальному суспільству. Одні дослідники (Д. Белл, Ж. Фурастьє) пов'язують його зі сферою послуг, на відміну від промислової економіки; інші (Г. Беккер, А. Турен) – з інтелектуальною сферою (наука, освіта, охорона здоров'я), яка обслуговує людський капітал на відміну від промислових інвестицій; треті – з постеконіомічною людиною, зорієнтованою не стільки на матеріальний рівень життя, скільки на цінності якості життя.

Правова держава – держава, яка не лише насаджує універсально діючі юридичні норми, але й сама підкоряється їм – обмежує свої дії конституційно-правовими нормами.

Пропорційна виборча система – система, при якій партії отримують в парламенті частку місць, що дорівнює частці отриманих ними голосів виборців.

Соборність – концепція суспільного устрою, яку пов'язують з іменем російського філософа А. С. Хом'якова (1804–1860), який визначив її так: «Соборне Єдність є єдністю вільною й органічною, живим початком якого є Божа благодать взаємної любові», соборну єдність має на увазі модель суспільства, організованого як храмова громада.

Соціалізація – процес засвоєння особистістю в ході дорослішання соціальних ролей, норм і цінностей того суспільства, до якого вона належить.

Соціальна держава – держава, що є відповідальним за стан соціально незахищених громадян, що має відповідні соціальні програми і інститути, що пом'якшують наслідки ринкової конкуренції.

Теократія – форма правління, за якої глава духовенства, церкви водночас є й фактичним правителем держави.

Тиранія – система правління, що відрізняється особливою жорстокістю й безконтрольністю влади. У Аристотеля – режим, пов'язаний із переродженням демократії в диктатуру, що спирається на схвалення і підтримку охлосу (черні).

Тоталітаризм (від лат. «totalis» – весь, цілий, сукупний) – система насильницького політичного панування, що характеризується повним підпорядкуванням суспільства, його економічним, соціальним, ідеологічним, духовним і навіть побутовим життям владою панівної еліти, очолюваної лідером (фюрером, вождем, каудильйо).

Унітарна держава – держава, яка не надає автономії регіонам, що входять до неї та зосередила всі рішення в центрі як єдиному носієві суверенітету.

Формаційна теорія – теорія про закономірну зміну фаз суспільного розвитку, що представляють свого роду етапи сходження людства від нижчих щаблів до вищих.

Харизма (грец. – божий дар, благодать) – термін введено до соціально-політичних наук німецькими вченими Е. Трельч і М. Вебером. Харизматичний лідерство ґрунтується на виняткових якостях обраної особистості, здатної вселити віру й ентузіазм масам.

Етатизм – звеличення держави як вищої цінності, прагнення підпорядкувати її контролю й втручання в усі сфери суспільного життя.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

Список використаної та рекомендованої літератури

Базова:

1. Історія вчень про державу і право : Курс лекцій. – Харків: ТОВ «Одіссей». – 2008. – 187 с.
2. Ирхин Ю. В. Политология : Учебник / Ю. В. Ирхин. – [2-е изд., доп.]. – М. : Издательство «Экзамен», 2007. – 894 с.
3. Кола Доминик Политическая социология / Пер. с фр. ; Предисл. А. Б. Гофмана. – М. : Издательство «Весь мир», «ИНФРА-М», 2001. – XXII, 406 с.
4. Мачин И. Ф., История политических и правовых учений : Учебное пособие для вузов. – [2-е изд., пер. и доп.]. – М. : Издательство Юрайт, 2013 / [электронный ресурс] : Режим доступа:
http://biblio-online.ru/thematic/?7&id=urait.content.2F8D40AF-EEA1-4DB4-85D2-17CF52AFB637&type=c_pub
5. Мухаев, Р. Т. Политология. В 2 ч. Часть 1.: учебник для академического бакалавриата / Р. Т. Мухаев. – [5-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Издательство Юрайт, 2017. – 377 с.
6. Мухаев, Р. Т. История государства и права зарубежных стран : учебник для вузов / Р. Т. Мухаев. – [3-е изд.]. – М. : Издательство Юрайт, 2017. – 1006 с.
7. История политических и правовых учений : учебник / отв. ред. В. В. Лазарев. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : Высшее образование, 2016. – 917 с.
8. История политических и правовых учений: Учебник для вузов / Под общ. ред. акад. РАН, д. ю. н., проф. В. С. Нерсисянца. – [4-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Норма, 2004. – 944 с.

Інтернет-ресурси

Бібліотека Гумер – http://www.gumer.info/Name_Katalog.php
Консультант «Плюс» – <http://www.consultant.ru/>.
ЕБС «Університетська бібліотека онлайн» – www.biblioclub.ru

Навчальне видання

РАДІОНОВА Людмила Олексіївна
КОЗИРЄВА Наталія Вікторівна

ПОЛІТОЛОГІЯ

СТИСЛИЙ КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

*(для студентів денної, заочної та дистанційної форм навчання
усіх спеціальностей
за освітнім рівнем «бакалавр»)*

Відповідальний за випуск *В. В. Корженко*
За авторською редакцією
Комп'ютерне верстання *Є. Г. Панова*

План 2017, поз. 162Л

Підп. до друку 03.04.2017.   Формат 60 x 84/16.
Друк на ризографі.   Ум. друк. арк. 2,1
Тираж 50 пр.   Зам. № .

Видавець і виготовлювач:
Харківський національний університет
міського господарства імені О. М. Бекетова,
вул. Маршала Бажанова, 17, Харків, 61002.
Електронна адреса: rectorat@kname.edu.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ДК № 5328 від 11.04.2017.